

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ

Φωτογραφικά πορτραίτα από την Καστοριά και την περιοχή της την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα

Επιμέλεια: Κωστής Αντωνιάδης, Γιώργος Γκολομπιάς

Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης, 2004

Η ιστορία της ελληνικής φωτογραφίας είναι ακόμα νωπή: νέα στοιχεία ανακαλύπτονται καθημερινά, αλλά και κάθε μέρα κάτι χάνεται. Ποτέ δεν θα μάθουμε πόσες καλλιτεχνικές και ιστορικές μαρτυρίες παρέσυρε ο χείμαρρος του χρόνου· γεγονός πάντως είναι πως η επιβίωση συχνά εξαρτάται σε ανησυχητικό βαθμό από τυχαίες συγκυρίες. Παράδειγμα, ο μέχρι χθες άγνωστος Καστοριανός φωτογράφος Λεωνίδας Παπάζογλου. Μετά τον θάνατο του φωτογράφου το 1918, τα αρνητικά παρέμειναν στοιβαγμένα σε ντουλάπα του σπιτιού του απ' όπου, καθώς μας πληροφορεί ο συλλέκτης Γιώργος Γκολομπιάς, *«όποτε χρειάζονταν οι γυναίκες της γειτονιάς να αντικαταστήσουν σπασμένα τζάμια στα φανάρια της εκκλησίας, έπαιρναν φωτογραφικές πλάκες και τις ξέπλεναν»...*

Το 1993, όταν η κόρη του, *«σε μια επιχείρηση καθαριότητας»*, δώρισε το αρχείο σε άλλον φωτογράφο της Καστοριάς, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των γυάλινων αρνητικών *«φορτώθηκαν στην καρότσα αγροτικού αυτοκινήτου και μεταφέρθηκαν στον δημοτικό σκουπιδότοπο της Καστοριάς όπου πετάχθηκαν και καταστράφηκαν οριστικά»*. Δύο χρόνια αργότερα, ότι διασώθηκε από το αρχείο, περίπου 2.500 αρνητικά, περιέρχεται στα χέρια του Γκολομπιά, στον ενθουσιασμό και την αφοσίωση του οποίου οφείλονται η παρούσα μονογραφία και η ομώνυμη έκθεση του Μουσείου Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης.

Η διάσωση, συντήρηση και προβολή του αρχείου Παπάζογλου θα αποτελούσε επιτακτική ανάγκη απλώς και μόνο λόγω της μεγάλης ιστορικής του σημασίας. Ο Λεωνίδας Παπάζογλου (όπως και ο μικρότερος αδελφός του, Παντελής, του οποίου όμως ελάχιστες επιβεβαιωμένες φωτογραφίες σώζονται) δραστηριοποιείται το 1898 ή το 1899, όταν η Καστοριά και η Μακεδονία γενικότερα υπάγονται ακόμα στη φθίνουσα Οθωμανική αυτοκρατορία. Στρέφει τον φακό του στους κατοίκους της Μακεδονίας τη στιγμή ακριβώς που οι παλιές κοινωνικές δομές της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής αρχίζουν να καταρρέουν. Έλληνες, Σέρβοι και Βούλγαροι, διαποτισμένοι από το καινούργιο πνεύμα εθνικισμού που βουρλίζει τα Βαλκάνια, επιδίδονται σε όλο και πιο αδυσώπητο αγώνα για επικυριαρχία πάνω στα λεγόμενα «νέα εδάφη», τα οποία οι Τούρκοι εγκαταλείπουν απρόθυμα και υπό την πίεση των γεγονότων. Οι φωτογραφίες του Παπάζογλου, προϊόν του ίδιου του χώρου, είναι λοιπόν μια μοναδική πρωτογενής μαρτυρία.

Πέρα όμως από την αδιαμφισβήτητη ιστορική αξία, ανακαλύπτουμε με έκπληξη ότι ο Παπάζογλου υπήρξε και μεγάλος καλλιτέχνης - θα έλεγα, μάλιστα, πως πρέπει να θεωρηθεί ένας από τους κορυφαίους Έλληνες φωτογράφους των αρχών του εικοστού αιώνα. Το έργο του περιλαμβάνει,

όπως ήταν φυσικό για επαγγελματία της εποχής, σχεδόν αποκλειστικά ατομικά και ομαδικά πορτραίτα, πορτραίτα που όμως απέχουν παρασάγγας από τα ψυχρά και ανέμπνευστα αντίστοιχα έργα των περισσότερων συναδέλφων του.

Από το υπαίθριο φωτογραφείο του Παπάζογλου πέρασαν αντιπροσωπευτικές μορφές όλων των κοινωνικών ομάδων που συνθέταν το άλλοτε πλούσιο πολυπολιτισμικό ψηφιδωτό της Καστοριάς: Έλληνες, Βούλγαροι, Τούρκοι, Εβραίοι, Τουρκαλβανοί, Σλαβόφωνοι, άνδρες και γυναίκες, κληρικοί και λαϊκοί, στρατιωτικοί και πολίτες. Τα πορτραίτα των είναι θλιβερή υπενθύμιση του πολιτισμικού πλούτου που χάθηκε ανεπιστρεπτί, θύμα των εθνοκαθάρσεων και αφομοιώσεων που ακολούθησαν την τελική επικράτηση των διαδόχων κρατών. Χαρακτηριστική της πρότερης κοινωνικής πολυμορφίας είναι η εντυπωσιακή φωτογραφία του Μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανού, περιστοιχισμένου από τον Ιταλό διοργανωτή της αστυνομίας, τον καβάση της Μητρόπολης Εμίν και πλήθος Τούρκων αξιωματικών και στρατιωτών. Εξίσου χαρακτηριστική είναι και η έντονη θεατρικότητα που αποπνέουν οι φωτογραφιζόμενοι, από τον Μητροπολίτη μέχρι τον τελευταίο φαντάρο: όλοι συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία της φωτογράφισης, όλοι δείχνουν πως θέλουν να μεταδώσουν μια ορισμένη, εξιδανικευμένη εκδοχή του εαυτού τους.

Τα ίδια αυτά στοιχεία, της εξύμνησης δηλαδή της ποικιλομορφίας και της έντονης αλλά πάντοτε ελεγχόμενης θεατρικότητας, συναντώνται στο υπέροχο τρίπτυχο ιερωμένων της Καστοριάς, ήτοι του παπά, του μουφτή και του ραβίνου – σίγουρα ένα από τα συγκινητικότερα δημιουργήματα της ελληνικής φωτογραφίας του περασμένου αιώνα. Πέρα από τους συναρπαστικούς εννοιολογικούς συσχετισμούς των τριών φωτογραφιών, εντύπωση προκαλούν ο σεβασμός και η αξιοπρέπεια, αλλά και η παντελής έλλειψη εξωτισμού με την οποία ο φωτογράφος αντιμετωπίζει τους δύο αλλόθρησκους ιερείς.

Το στοιχείο αυτό των φωτογραφιών του Παπάζογλου που αποκαλώ «θεατρικότητα», και που ίσως δεν είναι τίποτε άλλο από την αποδοχή εκ μέρους του της αυτοπεποίθησης και ισχυρής αυτοπροβολής των φωτογραφιζόμενων Μακεδόνων, είναι παρόν σε όλα σχεδόν τα πορτραίτα του λευκώματος. Το συναντάμε στις εικόνες του καραβομαραγκού Γιώργη Παπαμάρκου, που φωτογραφίζεται παρέα με ένα αρνί χωρίς καθόλου να θίγεται η αξιοπρέπεια του, της υπερήφανης χωρικής με τον γιο της, του Τούρκου αστού με τα τέσσερα σοβαρά και ομοιόμορφα ντυμένα αγόρια, των Καστοριανών μασκαράδων, του αξιωματικού του ιππικού καβάλα στο άλογό του, και στο μυστηριώδες διπλό πορτραίτο της γυναίκας με το ακρωτηριασμένο χέρι.

Αργότερα, όταν έχει πια φουντώσει ο Μακεδονικός Αγώνας, κάνουν την εμφάνισή τους ομαδικά πορτραίτα πολεμιστών – μακεδονομάχων, κομιτατζήδων, τακτικού στρατού αλλά και κοινών λιστών, που βέβαια καθόλου δεν υστερούν σε δραματικότητα. Σε ένα από αυτά, ομάδα

κομιτατζήδων περιστοιχίζει ένα κομμένο και ταλαιπωρημένο ανθρώπινο κεφάλι πάνω σε τραπέζι, σκηνή που εκ πρώτης όψεως ερμηνεύεται σαν επίδειξη απεχθούς τρόπαιου και εμπαιγμός του νεκρού. Προσεχτικότερη όμως ανάγνωση φανερώνει πως οι κομιτατζήδες, σε στάση προσοχής, έχουν τοποθετήσει δάφνινο στεφάνι γύρω από το λείψανο: πρόκειται για το κεφάλι συμπολεμιστή τους, σκοτωμένου σε κάποια αψιμαχία, που οι ίδιοι έκοψαν για να μην ατιμαστεί και που εν συνεχεία ζήτησαν από τον Έλληνα φωτογράφο να απαθανατίσει. Το ίδιο έκαναν όπως ξέρουμε και οι σύντροφοι του Παύλου Μελά, τον πρώτο τάφο του οποίου στην Καστοριά φωτογράφησε κρυφά ο Παπάζογλου, φοβούμενος όπως έγραψε «μην βρει κανέναν μπελιά».

Εντυπωσιακές και βαθύτατα ανθρώπινες, οι φωτογραφίες του Λεωνίδα Παπάζογλου αποτελούν αξιόλογο απόκτημα για την ιστορία της ελληνικής φωτογραφίας. Η μονογραφία αυτή, άρτια τυπωμένη στη βάση ψηφιοποίησης των πρωτότυπων αρνητικών, λιτά αλλά αποτελεσματικά σχεδιασμένη και συνοδευόμενη από εμπειριστατωμένα κείμενα του συλλέκτη Γιώργου Γκολομπία και του διευθυντή του Μουσείου Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης Κωστή Αντωνιάδη, είναι αντάξια των φωτογραφιών.

© Γιάννης Σταθάτος 2005

Πρώτη δημοσίευση, *Φωτογράφος* 140 (Αύγουστος 2005)

Το βιβλίο *Λεωνίδας Παπάζογλου* απέσπασε το Βραβείο Milos/Φωτογραφικών Συναντήσεων Κυθήρων 2005 για το καλύτερο ελληνικό φωτογραφικό βιβλίο της χρονιάς.